

УДК 343.224

DOI 10.32755/sjlaw.2022.03.113

Музика В. В.,

старший викладач кафедри підвищення кваліфікації
персоналу органів, установ виконання покарань,
слідчих ізоляторів ДКВС України,
Інститут підвищення кваліфікації персоналу
Державної кримінально-виконавчої служби України
Академії Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-7301-8146

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У ДЕЯКИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

У статті проведено порівняльний аналіз кримінальної відповідальності неповнолітніх у Федеративній Республіці Німеччина, Королівстві Бельгія, Португальській Республіці та Королівстві Нідерланди. Визначено спільні та відмінні риси в системі кримінальної відповідальності неповнолітніх у цих державах. Наведено пропозиції з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду щодо вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: кримінальна відповідальність неповнолітніх, порівняльний аналіз, Федеративна Республіка Німеччина, Королівство Бельгія, Португальська Республіка, Королівство Нідерланди.

Постановка проблеми. Неповнолітні є однією з найбільш вразливих категорій суспільства як у нашій державі, так і в будь-якій іншій. Особливо це стосується неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, яким через вікові особливості доволі важко захищати свої права.

Кримінальне повноліття, тобто вік, з якого злочинець підпадає під загальне кримінальне право, становить вісімнадцять років майже в усіх європейських країнах. Зокрема, у Німеччині, Великій Британії (Англії та Уельсі), Бельгії, Франції, Італії, Нідерландах, Швейцарії та багатьох інших країнах.

З іншого боку, вік кримінальної відповідальності, тобто відколи неповнолітні вважаються достатньо дорослими, щоб у випадку вчиненого правопорушення підпадали під дію певного кримінального законодавства, значно відрізняється в різних європейських країнах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання кримінальної відповідальності неповнолітніх розглядали у своїх працях такі науковці: І. Г. Богатирьов, Н. Л. Березовська, О. М. Джужа, О. А. Гритенко, О. Г. Колб, С. Й. Кравчук, О. М. Литвинов, Є. С. Назимко, Л. М. Палюх, М. С. Пузирьов, М. В. Романов, В. В. Романюк, В. В. Стаднік, А. Х. Степанюк, М. І. Хавронюк, О. О. Шкута, І. С. Яковець та ін.

Незважаючи на значний обсяг наукових праць, присвячених цій проблематиці, ще чимало аспектів залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті – провести порівняльний аналіз кримінальної відповідальності неповнолітніх у Федеративній Республіці Німеччина, Королівстві Бельгія, Португальській Республіці та Королівстві Нідерланди. Визначити спільні та відмінні риси в системі кримінальної відповідальності неповнолітніх у цих державах. Виокремити позитивний досвід іноземних держав у сфері кримінальної відповідальності неповнолітніх. Надати пропозиції з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду щодо вдосконалення національного законодавства у сфері кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. У кожній з країн світу кримінальна відповідальність неповнолітніх буде дещо відрізнятися – за віком, з якого особу можна притягнути до кримінальної відповідальності, чи за видами покарань, що можуть бути до них застосовані. Ця різниця може бути як мінімальною, так і суттєвою. У межах нашого дослідження проаналізуємо кримінальну відповідальність неповнолітніх у Федеративній Республіці Німеччина, Королівстві Бельгія, Португальській Республіці та Королівстві Нідерланди з метою визначення спільних та відмінних рис у системі кримінальної відповідальності неповнолітніх у цих державах та виокремлення їхнього позитивного досвіду.

Вік кримінальної відповідальності в Німеччині збігається з віком кримінального повноліття, тобто вісімнадцять років, але в деяких випадках може бути знижений до чотирнадцяти років. У статті 19 Кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччина передбачено, що «не може бути винним той,

кому на момент вчинення злочину не виповнилося чотирнадцяти років» [1].

У статті 3 Закону про суди у справах неповнолітніх зазначено: «Неповнолітня особа несе кримінальну відповідальність, якщо на момент вчинення діяння вона, згідно зі своїм моральним і духовним розвитком, була достатньо зрілою, щоб розпізнати зло, яке становить діяння, і діяти відповідно» [2].

У статті 1 вищезгаданого закону зазначено, що «неповнолітніми» вважаються особи, яким на момент фактів виповнилося принаймні чотирнадцять років, але не більше вісімнадцяти років [2].

Коли цих молодих людей притягують до кримінальної відповідальності, вони підпадають під дію не Кримінального кодексу, а спеціального кримінального закону про неповнолітніх, який втілений у Законі про суди у справах неповнолітніх.

Також у Німеччині є цікава норма, яка зазначає, що молоді люди віком від вісімнадцяти до двадцяти одного року несуть кримінальну відповідальність і судяться звичайними кримінальними судами, як і дорослі. Проте вони можуть підпадати під дію Закону про суди у справах неповнолітніх, якщо «загальна оцінка його особистості, враховуючи також умови життя, показує, що він за своїм моральним та інтелектуальним розвитком на час подій подібний до неповнолітніх» [2].

Це положення застосовують приблизно у двох третинах випадків. Така практика відповідає приписам Верховного федерального суду, згідно з яким необхідно дуже суворо перевіряти, чи виконуються умови застосування загального кримінального права. У разі виникнення сумнівів Верховний федеральний суд виступає за застосування кримінального права щодо неповнолітніх.

Закон про суди у справах неповнолітніх визначає три категорії санкцій, що застосовують до неповнолітніх: виховні заходи, дисциплінарні заходи та позбавлення волі. Лише третє є кримінальною санкцією. Санкції застосовують до неповнолітніх, починаючи з чотирнадцяти років, якщо суд визнає їхню зрілість.

Що стосується виховних заходів, то по суті йдеться про обов'язок підкорятися певним правилам поведінки, які стосуються, зокрема, місця проживання, участі в навчанні, заборони спілкуватися з певними людьми та перебувати на певній території.

Дисциплінарні заходи накладають, якщо виховні вважаються недостатніми. Вони поділяються на три групи:

- 1) попередження;
- 2) вказівка про зобов'язання (особисті вибачення, відшкодування потерпілому завданої шкоди, виплата грошової суми);
- 3) спеціальне ув'язнення для неповнолітніх правопорушників (покарання, яке не вважається кримінальною санкцією і яке не призводить до судимості). Воно здійснюється в спеціалізованому закладі різними способами: утримання на вихідні дні (максимум два вихідних), на короткий термін (від двох до чотирьох днів) і на тривалий термін (від одного до чотирьох тижнів) [2].

Покарання у вигляді позбавлення волі призначають, коли виховні та дисциплінарні заходи вважають недостатніми, беручи до уваги або серйозність скоєного правопорушення, або «небезпечні схильності» неповнолітнього. Тривалість покарання, як правило, – від шести місяців до п'яти років, може досягати й десяти років, якщо загальне кримінальне право застосовує до відповідного злочину покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше десяти років. Закон також вказує, що тривалість покарання має бути розрахована таким чином, щоб забезпечити «необхідний виховний вплив» [2].

Це покарання виконують у колоніях для неповнолітніх. Як правило, це не спеціалізовані установи, а окремі приміщення в закладах для дорослих.

На практиці таке покарання не застосовують до молодих осіб віком до шістнадцяти років. Крім того, судді все частіше використовують можливість звільнення від покарання, якщо тривалість останнього не перевищує двох років. Звільнення від відбування покарання фактично виноситься у двох третинах випадків, причому все частіше – коли строк покарання перевищує один рік.

У Бельгії вік кримінальної відповідальності становить вісімнадцять років – вік кримінального повноліття. До неповнолітніх правопорушників віком до вісімнадцяти років не можуть бути застосовані санкції, передбачені Кримінальним кодексом, але вони підпадають під дію положень Закону про захист молоді, а розгляд справ здійснюють суди у справах неповнолітніх [3].

Проте в окремих випадках вік кримінальної відповідальності може бути знижений до шістнадцяти років, оскільки стаття 38 вищезазначеного Закону визначає, що з урахуванням вчиненого злочину, якщо суд у справах неповнолітніх визнає неефективними «заходи опіки, збереження чи виховання», він може направити неповнолітнього віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років до звичайного суду [3].

Відповідно до Закону про захист молоді в Бельгії до неповнолітніх правопорушників застосовують «заходи опіки, збереження чи виховання», серед яких можна виділити такі:

1) догана, разом із зобов'язанням батьків або осіб, які опікуються неповнолітнім, здійснювати кращий нагляд за ним;

2) нагляд комітету із захисту молоді або уповноваженого з питань захисту молоді з утриманням у сімейному оточенні за умови, що молодий правопорушник регулярно відвідує школу, виконує «освітні чи філантропічні послуги, пов'язані з його віком і можливостями» та виконує педагогічні й медичні вказівки навчально-методичного центру або центру психічної гігієни;

3) влаштування до прийомної сім'ї або відповідного закладу під наглядом комісії з питань захисту молоді або уповноваженого з питань захисту молоді;

4) поміщення в спеціалізований центр [3].

Однак, якщо неповнолітньому виповнилося шістнадцять років і суд у справах неповнолітніх визнає «заходи опіки, збереження чи виховання» неефективними, або якщо поведінка неповнолітнього вважається небезпечною, неповнолітній може бути «переданий у розпорядження звичайного суду» та до нього може бути застосоване покарання у виді позбавлення волі, що полягає в утримуванні неповнолітнього в установі виконання покарань з особливим режимом [3].

У Португалії вік кримінальної відповідальності становить шістнадцять років. Згідно зі статтею 19 Кримінального кодексу Португальської Республіки «неповнолітні віком до шістнадцяти років не підлягають обвинуваченню» [4].

Неповнолітні правопорушники віком від шістнадцяти до двадцяти одного року підпадають під дію не Кримінального кодексу, а спеціального закону. У статті 9 Кримінального кодексу

кесу Португальської Республіки зазначено, що «до осіб старше шістнадцяти та молодше двадцяти одного року застосовуються положення, встановлені спеціальним законом» [4].

Неповнолітні правопорушники можуть підпадати під дію Декрету-закону від 27 жовтня 1978 року «Про захист неповнолітніх», який, зокрема, визначає покарання, що застосовуються до них. А також під дію Декрету-закону від 23 вересня 1982 року, що стосується кримінально-виконавчої системи для неповнолітніх.

Якщо за вчинене правопорушення зазвичай передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк менше двох років, а правопорушник є неповнолітнім, суддя може вирішити застосувати один або кілька заходів, передбачених Декретом-закonom «Про захист неповнолітніх».

Це «заходи захисту, допомоги чи виховання»:

- 1) застереження, тобто урочисте та публічне попередження;
- 2) надані батькам або особам, які їх замінюють;
- 3) залучення певних зобов'язань (публічне вибачення потерпілого, участь у діяльності загального інтересу, відшкодування шкоди та виплата грошової суми на користь державного чи приватного органу соціальної допомоги);
- 4) освітня підтримка соціальних служб;
- 5) влаштування в прийомну сім'ю;
- 6) поміщення в реабілітаційний заклад, будинок напіввідкритого типу або медико-психологічний інститут;
- 7) учнівство або робота [5].

Якщо молодий злочинець є повнолітнім, але не досяг двадцяти одного року, суддя може, якщо вважає, що обставини та особистість свідчать про те, що позбавлення волі «не є необхідним і сприятливим для соціальної реінтеграції», замінити «виправним заходом» будь-яке позбавлення волі на строк до двох років.

«Заходи виправлення» вичерпно перераховані в Декреті-законі «Про кримінально-виконавчу систему для неповнолітніх»:

- 1) догана;
- 2) застереження про певні обов'язки (які є такими самими, як і ті, що передбачені Декретом-закonom «Про захист неповнолітніх»);
- 3) штраф;

4) арешт на строк від трьох до шести місяців [6].

Суддя також може призначити покарання у вигляді позбавлення волі, якщо молодий злочинець вчинив злочин, за який зазвичай карають таким чином. Однак він може скоротити його тривалість, якщо вважає, що це послаблення може сприяти реінтеграції молодого людини [6].

У Нідерландах вік кримінальної відповідальності становить дванадцять років. Стаття 77а Кримінального кодексу Королівства Нідерландів передбачає, що певні кримінальні положення не застосовуються до молодих людей віком від дванадцяти до вісімнадцяти років і що вони замінюються положеннями розділу восьмого першої книги Кримінального кодексу Королівства Нідерланди, які й складають кримінальне право неповнолітніх [7].

Однак можливе зниження кримінального повноліття до шістнадцяти років. Згідно зі статтею 77b Кримінального кодексу Королівства Нідерланди серйозність і обставини правопорушення, а також особистість його виконавця можуть змусити суддю вважати молоду особу повнолітньою, як тільки вона досягла шістнадцятирічного віку, тоді як вік кримінального повноліття становить вісімнадцять років [7].

Разом з тим нідерландське законодавство передбачає можливість відтермінування віку кримінального повноліття до досягнення двадцяти одного року. Це передбачено статтею 77c Кримінального кодексу Королівства Нідерланди, відповідно до якої суддя ухвалює таке рішення, враховуючи «особу винного або обставини, за яких було вчинено правопорушення» [7].

Положення Кримінального кодексу Королівства Нідерланди, що стосуються неповнолітніх, передбачають:

- 1) застосування основних покарань у виді позбавлення волі або штрафу залежно від тяжкості правопорушення;
- 2) застосування за пропозицією неповнолітнього альтернативних санкцій, які замінюють основні покарання;
- 3) можливе застосування додаткових стягнень;
- 4) застосування дисциплінарних стягнень [7].

Утримання неповнолітніх засуджених до позбавлення волі здійснюють у спеціалізованих установах. Тривалість не може перевищувати одного року, якщо неповнолітній не досяг шіст-

надцяти років. З шістнадцяти років його можуть засудити до двох років.

Що стосується альтернативних санкцій, то суддя може призначити їх лише за пропозицією неповнолітнього порушника. Вони можуть бути такі: безоплатні громадські роботи, загальна тривалість яких не може перевищувати 200 годин; відшкодування збитків, завданих порушенням; участь в освітньому проєкті, спрямованому на формування у молоді соціальних цінностей, тривалість якого не може перевищувати 200 годин [7].

Додатковим видом покарань, що застосовують до неповнолітніх, є конфіскація та вилучення водійських прав [7].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки:

1. Вік кримінальної відповідальності є абсолютним в одних країнах і відносним в інших.

У Нідерландах та Португалії неповнолітній, який не досяг віку кримінальної відповідальності (дванадцяти років у Нідерландах і шістнадцяти – в Португалії), ні в якому разі не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності.

Водночас в інших країнах неповнолітній, який не досяг кримінального повноліття, не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, але за наявності певних обставин, навіть якщо не досяг кримінального повноліття, його можуть притягнути до кримінальної відповідальності. Такими обставинами, які дозволяють відхилення від презумпції кримінальної безвідповідальності неповнолітніх, наприклад у Німеччині, є моральний критерій – зрілість і проникливість молодого злочинця, а у Бельгії наполягають на адекватності заходів, які можуть вживати спеціалізовані суди. Вік відносного кримінального імунітету в цих країнах також різний: у Німеччині – чотирнадцять років, у Бельгії – шістнадцять.

2. Кримінальне законодавство, що застосовується до неповнолітніх, містить небагато кримінальних санкцій. У всіх досліджуваних країнах заходи, що застосовують до неповнолітніх правопорушників, є переважно виховними та дисциплінарними.

У Німеччині кримінальною санкцією є лише позбавлення волі, але на практиці цього ніколи не застосовують до неповно-

літніх віком до шістнадцяти років. У Португалії, коли вчинене правопорушення зазвичай карається позбавленням волі на строк менше двох років, суддя може вирішити, застосувати до неповнолітнього правопорушника один або кілька «заходів захисту, допомоги та освіти».

3. У деяких країнах можливе зниження або збільшення віку кримінального повноліття.

У Бельгії та Нідерландах серйозність правопорушення й особистість правопорушника можуть змусити суддю вважати неповнолітнього порушника дорослим, шойно він досяг шістнадцяти років. У такому випадку на малолітнього злочинця поширюється дія кримінального законодавства, що застосовується до повнолітніх.

І навпаки, деякі країни передбачають можливість відтермінування віку кримінального повноліття. Німеччина й Нідерланди допускають застосування кримінального законодавства для неповнолітніх до двадцяти одного року. Тоді як у Португалії молоді люди віком від шістнадцяти до двадцяти одного року не підпадають під Кримінальний кодекс.

Ураховуючи позитивний зарубіжний досвід, варто надати пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства у сфері кримінальної відповідальності неповнолітніх. Пропонуємо внести зміни до статті 22 Кримінального кодексу України, а саме додати частину 3 з таким формулюванням: «Особи, що вчинили кримінальні правопорушення у віці від вісімнадцяти до двадцяти одного року й на час вчинення кримінального правопорушення моральний та інтелектуальний розвиток яких був подібний до неповнолітніх, за рішенням суду можуть підлягати кримінальній відповідальності в порядку, визначеному розділом XV цього Кодексу».

Список використаних джерел

1. Strafgesetzbuch : Gesetz der Bundesrepublik Deutschland vom 15.05.1871. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (дата звернення: 10.09.2022).
2. Jugendgerichtsgesetz : Gesetz der Bundesrepublik Deutschland vom 04.08.1953. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/> (дата звернення: 10.09.2022).

3. Wet betreffende de jeugdbescherming : Wet van het Koninkrijk België van 08.04.1965. URL: https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg_2.pl?language=nl&nm=1965040806&la=N (дата звернення: 11.09.2022).

4. Código penal : Decreto-lei do Ministério da Justiça da República Portuguesa de 15.03.1995 № 48/95. URL: <https://dre.pt/dre/legislacao-consolidada/decreto-lei/1995-34437675> (дата звернення: 11.09.2022).

5. Sobre a proteção de menores : Decreto-lei do Ministério da Justiça da República Portuguesa de 27.10.1978 № 314/78. URL: <https://dre.tretas.org/dre/36991/decreto-lei-314-78-de-27-de-outubro> (дата звернення: 11.09.2022).

6. Sobre o sistema de execução penal para menores : Decreto-lei do Ministério da Justiça da República Portuguesa de 23.09.1982 № 400/82. URL: <https://dre.tretas.org/dre/15814/decreto-lei-400-82-de-23-de-setembro> (дата звернення: 11.09.2022).

7. Wetboek van Strafrecht : Wet Koninkrijk der Nederlanden van 03.03.1881. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2022-07-01> (дата звернення: 12.09.2022).

Muzyka V.,

Senior Lecturer of the Department of Professional Development of Personnel of Bodies, Penal Institutions, Pre-trial Detention Centers of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, Institute of Advanced Training of Personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine of the Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7301-8146

COMPARATIVE ANALYSIS OF MINORS' CRIMINAL LIABILITY IN SOME EUROPEAN COUNTRIES

The article carried out a comparative analysis of minors' criminal liability in the Federal Republic of Germany, the Kingdom of Belgium, the Portuguese Republic and the Kingdom of the Netherlands. Common and distinctive features in the system of minors' criminal liability in these states are identified. It is noted that in each of these countries, the criminal liability of minors will differ slightly, such as the age at which a person can be held criminally liable or the types of punishments that can be applied to them. This difference can be both minimal and significant. It was determined that in the Netherlands and Portugal, a minor who has not reached the age of criminal liability (twelve years in the Netherlands and sixteen years in Portugal) cannot be held criminally liable under any circumstances. At that time, the relative criminal age in Germany is fourteen years, and in Belgium it is the age of sixteen. The following conclusions were made: the age of criminal liability is absolute in some countries and relative in others;

the criminal law applicable to minors contains few criminal sanctions, in all the countries studied, the measures applied to minor offenders are mainly educational and disciplinary; in some countries it is possible to lower or increase the age of criminal liability. Proposals are made taking into account positive foreign experience regarding the improvement of national legislation. Namely, it is proposed to amend Article 22 of the Criminal Code of Ukraine by adding part 3 with the following wording: "Persons who committed criminal offenses between the ages of eighteen and twenty-one, if at the time of committing a criminal offense their moral and intellectual development was similar to minors, by court decision may be subject to criminal liability in the manner determined by Chapter XV of this Code".

Key words: *minors' criminal liability, comparative analysis, the Federal Republic of Germany, the Kingdom of Belgium, the Portuguese Republic, the Kingdom of the Netherlands.*

References

1. Bundesrepublik Deutschland (1871), *Strafgesetzbuch : Gesetz der Bundesrepublik Deutschland*, Bundestag der Bundesrepublik Deutschland, Berlin.
2. Bundesrepublik Deutschland (1953), *Jugendgerichtsgesetz : Gesetz der Bundesrepublik Deutschland*, Bundestag der Bundesrepublik Deutschland, Berlin.
3. Koninkrijk België (1965), *Wet betreffende de jeugdbescherming* : Wet van het Koninkrijk België, Federaal Parlement van België, Brussel.
4. República Portuguesa (1995), *Código penal* : Decreto-lei do Ministério da Justiça da República Portuguesa, Ministério da Justiça da República Portuguesa, Lisboa.
5. República Portuguesa (1978), *Sobre a proteção de menores* : Decreto-lei do Ministério da Justiça da República Portuguesa, Ministério da Justiça da República Portuguesa, Lisboa.
6. República Portuguesa (1982), *Sobre o sistema de execução penal para menores: Decreto-lei do Ministério da Justiça da República Portuguesa*, Ministério da Justiça da República Portuguesa, Lisboa.
7. Koninkrijk der Nederlanden (1881), *Wetboek van Strafrecht : Wet Koninkrijk der Nederlanden*, Staten-Generaal van het Koninkrijk der Nederlanden, Den Haag.